

„A TÁRSASÁG ÁLLAPOTJA”**Egy irodalmi intézménytörténeti adatbázis megtervezésének tanulságai**

Ezen dolgozat elsődleges célja, hogy bemutasson egy új kutatási területet és olyan eredményeket, amelyeket e területen, a számítógép segítségével végzett kutatások hozhatnak. Egyetemi tanulmányaim során ismerkedtem meg Révai Miklós munkásságával, s ekkor vállaltam el Révai leveleinek kritikai kiadását a *Magyarországi tudósok levelezése* című sorozat számára. A levelekkel kapcsolatos filológiai munka hamar Révai irodalom-szervező tevékenységére, a 18. század végén kialakuló magyarországi irodalmi intézményrendszer történetére irányította figyelmemet. Az irodalomnak társadalomtörténeti szempontú vizsgálata nem állt távol sem Tarnai Andortól, sem Bíró Ferencről, tudományos ösztöndíjam konzulens tanáraitól. Disszertációm munkahelyi vitáján Margócsy István tett megfontolandó kritikai észrevételeket azokkal a táblázatokkal kapcsolatban, amelyeket a dolgozathoz függelékként csatoltam, és amelyek a Hazafiúi Magyar Társaság tervezetében és a *Candidat*ban jelölt személyek adatait foglalták össze. Arra hívta fel figyelmemet, hogy a táblázatban közölt adatok túl eklektikusak. Szükséges lenne egy átgondoltabb, egységes szempontsor az adatok rendezéséhez, hogy azok valóban összehasonlíthatóak legyenek. 1997–2000 között ifjúsági OTKA pályázat keretében kezdtem el az általam választott korszaknak, a 18. század utolsó harmadának intézménytörténeti vizsgálatát.¹ E dolgozat elsődleges célja, hogy beszámoljak kutatási tapasztalataimról.

Bevezetés, fogalmi definíciók

A magyarországi irodalmi intézménytörténet kutatása még gyermekcipőben jár, annak ellenére, hogy többen felismerték fontosságát, és baráti beszélgetésekben is sokszor biztattak ilyen kutatásokra. A kutatás kezdetleges állapotának lehet következménye (de bizonyos értelemben oka is), hogy szakirodalmunkban nem honosodott meg egy, a szakmai közösség által elfogadott definíció az irodalmi intézmény fogalmának jelentésére vonatkozóan. Ennek fő oka az lehet, hogy a különböző intézmények történetére irányuló vizsgálatok egymás mellett zajlottak, zajlanak, az egyes intézmények történetét feldolgozó könyvek, szakmunkák szerzői elsődleges feladatuknak választott témájuk történetének

¹ A kutatást és a dolgozat elkészítését is az F 22785 sz. OTKA pályázat tette lehetővé.

elmondását tartják, s nem szentelnek figyelmet az egész rendszernek mint rendszernek a működéséből levonható következtetéseknek. Különálló területet képez a nyomdászat-történet, az iskolatörténet, a sajtótörténet, a könyvkereskedelem és a tudományszervezés története. Kutatásom egyik előfeltétele volt egy olyan definíció megalkotása, amely az említett területek mindegyikén használható.

Az „irodalmi intézmény” szintagma alaptagjának meghatározása bizonyul nehezebb feladatnak. A meghatározó tag leírásában elfogadhatónak vélem a Dávidházi Péternél olvasott meghatározást: „irodalom mindaz, amit egy közösség valamikor annak elfogadott és akként használt”,² működtetett. Irodalmi tehát az, ami az irodalomnak felfogott dolgokhoz elsődlegesen kapcsolódik, azoktól nem elválasztható, illetve leválasztva nem tehetők fel kérdések vele kapcsolatban.³

Mit tekintünk tehát intézménynek? A magyar intézmény szó magába olvasztja a külföldi nyelvekben általában meglévő két fogalomnak az 'institution–organization' jelentését, tekintetbe véve, hogy az előző kurzus óta a „szervezet” szót az élő szervezeteken kívül másra nem érdemes használni. Intézmény szavunk tehát egyszerre jelent belső szervezettségű, működőképes és kifelé reprezentatív, a társadalom felé határozott funkcióval közeledő egységet.⁴ Ebben a sajátos nyelvi helyzetben, amikor magyar nyelvi szavunk a kétféle jelentés egybefoglalását végzi el, a következő meghatározást sikerült alkotnom: *Intézménynek tekinthető mindaz, ami a benne foglalt bármely, sőt akár az összes tag, illetve egység megváltozása esetén is folytatni tudja a felderíthető szabályok szerinti működését, azaz folytatni tudja a társadalommal folyó kommunikációban ön maga számára kijelölt funkcióját és az ehhez a funkcióhoz rendelt reprezentációt.* Mit jelent ez a vizsgálat során? Egy tudós társaság akkor is tovább tud működni, ha egyik tagja meghal, vagy ha az elnök leköszön tisztségéről, és helyette újat választanak. Egy folyóiratnak is változhatnak szerzői, még szerkesztői is, lásd Magyar Museum, de attól a kiadvány tovább létezik. A diáktársaságok esetében a tanulók végeznek, elhagyják az iskolát, de a diákkör működik tovább. Másrészt vannak olyan csoportok, körök, amelyek a vezető személy kilépése, halála után feloszlanak, megszűnnek. Ilyennek gondolom a Barkóczy Ferenc püspök, majd érsek körül kialakult írói kört.⁵

² DÁVIDHÁZI Péter, *Egy tudomány önarképe* = Uő., *Per passivam resistentiam: Változatok hatalom és írás témájára*, Bp., 1998, 228.

³ A definíciós kérdésekben nem kívánok túl bonyolult lenni, de az egyszerűsítő fogalmazás sem mindig célravezető. A „nem elválasztható” kitétel azt jelenti, hogy több olyan kérdés van, amely az irodalommal kapcsolatban vizsgálható, de a kérdések téje nem az irodalomról szóló megfigyelések, megállapítások elmondása. Ilyen például az egyes versek helyesírási kérdéseinek vizsgálata, mondjuk, bizonyos hangrendi illeszkedések tekintetében. A kérdés téje nem irodalmi, hanem nyelvészeti, grammatikai. Az intézmények között is vannak olyanok, amelyek kapcsolatosak az irodalommal, például a helytartótanács, amely például cenzúra-kérdésekben dönt, mégis a helytartótanács nem elsődlegesen irodalmi intézmény, és ha az irodalmi területet leválasztjuk róla, minősége, működése nem sérül.

⁴ Az institution–organization szavak meghatározásánál a következő művet vettem figyelembe: *The Social Science Encyclopedia*, ed. Adam KUPER and Jessica KUPER, London, 1985, 398–400, 566–568.

⁵ Barkóczyról legutóbb: BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak*, Eger, 1997, 51–88.

Tudom, hogy mint majd minden definíció, az enyém is kisebb-nagyobb akadályokkal találkozhat alkalmazása során, sok esetben egyéni, a definíció értelmezésén kívüli döntés szükséges érvényesítésekor. A Mindenés Gyűjtemény című folyóiratunk megszűnésének vajon mennyiben volt oka Péczeli halála? Avval az esettel állunk-e szemközt, mint például a Barkóczy-féle kör esetében? Azt hiszem, a két eset különböző. A folyóirat szerzői sokszor változtak a megjelent számokban, tehát ennek a kritériumnak megfelelt az intézmény. A folyóirat megszűnése sem pusztán Péczeli halálának tudható be, hiszen az elsődleges ok az előfizetők hiányából eredő, nem gazdaságos működés volt. S talán egy adalék az intézmény továbbélésére, legalábbis a kortársak szemléletében: Csokonai azért megy a Diétai Magyar Múza sikertelensége után Komáromba, hogy ott elfoglalhassa a Mindenés Gyűjtemény megüresedett szerkesztői székét. Más kérdés, hogy életének egészen más fordulópontja következett be Komáromban. Azzal együtt azonban, hogy érveket próbálunk keresni a definíció fenntarthatóságára, látni kell azt is, hogy a magyarországi irodalmi intézmények fejlődésének ebben a szakaszában bizony nagyon meghatározó volt egy-egy személy munkája, valamint sokkal inkább befolyásolta az intézmény létezését, mint a későbbi időkben. Mindezekkel együtt, van helye annak, hogy léteznek olyan intézménytípusok, amelyek szerkezete és szabályzata magában hordja a továbbműködés feltételét, s ezek közé tartoznak a folyóiratok is. Amennyiben elfogadjuk ezt a kitételt, akkor a folyóiratokat mint intézménytípust elfogadhatjuk, s ez esetben a típus minden tagját, a Mindenés Gyűjteményt, az Orpheust és az Urániát is felvehetem az adatbázisba. Ezek összefoglalásaként elmondható tehát, hogy léteznek olyan intézménytípusok, amelyek szokásos működésükkel (szerkezetükkel, szabályzatukkal) megfelelnek a fentebbi definíciónak, és amennyiben egy konkrét intézmény meghatározó vonásaiban megfelel az intézménytípusnak, akkor intézménynek tekinthető.⁶

Az általam vizsgált korszakban, a 18. század utolsó harmadában az irodalommal kapcsolatos intézményi működést a következő intézménytípusok mutatnak: a tudós társaságok, az újságok (folyóiratok és hírlapok), a diáktársaságok, a csekély számú irodalmi körök, a szalonok, a könyveket, periodikákat kiadó nyomdászok, az olvasói körök, a nyilvános könyvtárak, valamint az irodalom ismeretének továbbadói, az iskolák tanári karai. Ezek az intézmények az irodalom működésének különböző területein léteznek és fejtenek ki tevékenységet, és különböző módon és súllyal kapcsolódnak az irodalomtörténet nagy folyamatához. Az intézménytörténeti kutatásnak ez éppen előnyére és hátrányára is szolgál, hiszen a kutatás részekre bontható, vizsgálható az egyes részegységek működése, ugyanakkor a kutatás minden egyes szakaszában és területén szükséges, hogy lássuk a nagy egésznek szervezetét és mozgását is. Az egyes részterületek működésének megértése – csakúgy, mint az egész irodalomtörténet esetében – nem lehetséges az egészről alkotott elképzelés (prekonceptió, konstrukció) nélkül.

A magyarországi irodalmi intézménytörténet szempontjából kitüntetetten fontos a 18. század utolsó harmadának, a klasszikus századfordulónak és a 19. század első évtizedei-

⁶ Rögtön ejtsünk szót kivételekről is. Bessenyei *Der Mann ohne Vorurtheil* című alkotását az újságok között szoktuk nyilvántartani, mégis, mivel egyszerűs-szerkesztős folyóiratról van szó, az intézmény léte Bessenyei személyéhez és tevékenységéhez oly szorosan kötődött, hogy nem tekinthető intézménynek.

nek történéssorozata. A 18. század közepén még egymás mellett álló, egymás funkcióit részben átfedő, és sok esetben egymásról nem tudó intézményeket találunk. Az 1820-as évektől, különösen 1825 után viszont már olyan rendszere van az irodalmi intézményeknek, amely teljesnek, országosnak mondható, s amelyhez mindenképpen viszonyulnia kell egy új szereplőnek, ha az irodalom színpadára akar lépni. Ehhez a „nagy rendszerhez” képest kell kijelölnie saját szerepét, funkcióját. (Ez egyébként így működik azóta is.) A nagy változásnak tehát eme két dátum között, a 18. század közepe és az 1820-as évek vége között kellett megtörténnie, s ezt az átalakulást nevezem én a magyarországi egységes irodalmi intézményrendszer létrejöttének. Ez a jelentős társadalomtörténeti változás nem elsősorban és nem csak az irodalomtörténet vizsgálati terepére szorítkozva játszódott le. A társadalmi intézmények átalakulása, egységes rendszerré formálódása ugyanúgy ebben az időszakban történt, és mi, irodalomtörténészek leginkább ezen nagy átalakulásnak az irodalmi intézményekre rajzolt vetületét írhatjuk körül. Az igazán érdekes kérdések éppen akkor képződnek, amikor azt vizsgáljuk, hogy mennyiben és miért párhuzamosak, illetőleg eltérőek a mozgások az irodalomtörténet és a társadalomtörténet területén. Kutatásomban az egységes irodalmi intézményrendszer kialakulásának módjára, összefüggéseire kívánok rákérdezni, a mostani első részben az 1766–1800 közötti időszakra, a későbbiekben pedig majd a 19. század első évtizedeire.

Magyarországi intézménytörténetről beszélek ugyan, de beleérttem a királyi Magyarország területén kívül Erdélyt és Bécset is, ahol az osztrák fővárosban élő uralkodónk miatt sok, a magyarországi intézménytörténetbe tartozó intézmény működött. Nem veszem be a kutatásba, s ezért az adatbázisba sem azokat a külföldi intézményeket, amelyeknek magyar tagjai voltak, s rajtuk keresztül kapcsolódtak a magyar irodalomhoz. Csak jelzem ezeket a kapcsolódási pontokat, hiszen az összes társaság és a külföldi, de akár csak a Habsburg-intézmények feldolgozása is túlságosan kitágítaná a kutatás kereteit.

Az egységes irodalmi intézményrendszer létrejöttéhez olyan tényezők is hozzájárultak, amelyek kutatása nem elsősorban az intézménytörténet tárgykörébe tartozik. Az irodalomról szóló gondolkodás, beszéd és beszédrend átalakulása ugyanúgy befolyásolta ezt a folyamatot, mint az irodalmi és – egyáltalán – a társadalmi reprezentációs aktusok rendjének módosulása is, de ide vehetjük a nemzetről, a nyelvről és kitüntetten a magyar nyelvről szóló gondolatok és diskurzusrend változását. Ezeket a területeket azonban nem lehet ebbe a vizsgálatba tartozónak tekinteni, hiszen az egyes kutatási területek át-meg átfedik egymást, átjárókat, alagutakat, közös termeket képeznek, s feltehetően véglegesen eltévedek, ha nem jelölöm ki magam számára a vizsgálat határait, ha nem jelölöm ki a kérdéseknek egy irányba tartó útját. Az intézménytörténeti változásról való gondolkodás körébe első lépésként most csak azokat a kérdéseket sorolom, amelyek az intézmények statisztikailag leírható változásairól szólnak. Ezeknek a folyamatoknak elemzéséhez szükséges volt nagyobb mennyiségű adat összegyűjtése. Ezek tárolására és kezelésére legalkalmasabbnak a számítógépes adatbázis-forma kínálkozott.

Egyre gyorsabban rohanó világunkban a tudományos kutatás és a tudományos kommunikáció eszközei is egyre gyorsuló ütemben változnak. A számítógép használata mára már elterjedt irodalomtudásaink között, igaz, elsősorban a szövegszerkesztés terén hasz-

nálják ki az új eszköz nyújtotta lehetőségeket. A számítástechnika adta új módszereket és irányt (pl. az adatbázisok, a grafikai programok, a digitális képfeldolgozások, a szövegbankok, a térbeli [html] szövegkiadások, a számítógépes tartalomelemzés) szélesebb szakmai közösségünkben még nem ismerték meg, még nem alkalmazzák.

Ezen új területek közül most az adatbázisról szeretnék szólni. Az általam végzett kutatás – melynek célja a magyarországi irodalmi intézményrendszer egységesülési folyamatának feltárása – első fázisában a korszak intézményeire vonatkozó alapadatok összegyűjtése látszott a legfontosabbnak. Az adatok összegyűjtéséhez és tárolásához a számítógép segítségét vettem igénybe, az adatokat adatbázisban rögzíttem. Az adatbázis, definíciója szerint az adatok rendezett formában történő tárolására szolgál: „Az adatbázis tágabb értelemben egy olyan adathalmaz, amelynek elemei egy meghatározott tulajdonságuk alapján összetartozónak tekinthetők. Az adatbázis-kezelőknek meg kell oldani ezen adatok rendezését, a köztük levő kapcsolatok nyilvántartását, az adatokhoz hozzáférés szabályozását, az adatok védelmét, az integritás megőrzését, az adatok módosíthatóságát, lekérdezését, különféle szempontok szerinti kigyűjtését, válogatását és egyéb statisztikai funkciókat.”⁷ Az adatok tárolása mellett tehát valamilyen szempont, illetve szempontok szerinti rendezettségük is fontos. Jó példa lehet erre a Horváth Iván és munkatársai által készített régi magyar versrepertórium, amely a 16. század végéig született magyar versek adatait tartalmazza, olyan módon, hogy a különböző szempontok szerint rendezett tulajdonságaik (pl. rímképlet, sorok szótagszáma, strófaszerkezet) alapján összehasonlíthatók legyenek.⁸ Az adatbázis azonban nemcsak arra jó, hogy a már megvizsgált és leírt csoport adatait tároljuk, de arra is, hogy az adatok közötti összefüggéseket elemezni tudjuk, s ezzel lehetőség nyílik arra, hogy új kérdéseket tegyünk fel anyagunkkal kapcsolatban. Ehhez elsősorban statisztikai elemző számításokra van szükség (egyszerűbb esetben csak egy pillantásra egy grafikonon), amelyeket a ma általában használt adatbázis-kezelő programok könnyedén elvégeznek.⁹

Az adatbázis rendezett adatainak alapján nemcsak az irodalmi szövegek tulajdonságait tudjuk vizsgálni, de az irodalom működésének egyéb területeit is. Sőt ha szempontjainkat és kategóriáinkat jól választjuk meg, akkor az irodalom társadalomtörténetének bizonyos, modellszerűen megalkotott részeit is leírhatjuk rendezett formájú adatokként. Ezt a módszert, egy korszak valamely, társadalomtörténeti szempontból fontos részletének modell-

⁷ PÉTERY Kristóf, *Ms Access 97*, Bp., 1998, 87.

⁸ *Répertoire de la poésie hongroise ancienne: Manuel de correction d'erreurs dans la base de données*, I–II, dir. Iván HORVÁTH, Paris, 1992. Az adat- illetve szövegbankok típusába sorolható az *Új magyar irodalmi lexikon* CD-változata vagy a Szinnyei-lexikon CD-változata, illetve a *Verstár '98* CD, a Mikszáth összes műveit tartalmazó CD. Az adatbázis és az adatbank közötti alapvető különbségnek azt tarthatjuk, hogy az utóbbi elsősorban a tárolt adatok gyors és rendezett visszaadását tűzi ki feladatul, míg az előbbiben a célok között az adatokkal végzett műveletek is szerepelnek.

⁹ A számítógép elsősorban eszköz, amely elvégzi a rábízott feladatokat. Nem kell feltétlenül ismernünk a számítógép műveleteit, sem azt, hogy a feladatot hogyan hajtja végre, pontosan kell viszont ismernünk, hogy milyen módszer alapján, milyen feladatot akarunk vele végrehajtani. A számításokat elvégzi a gép, csak tudnunk kell, hogy mit számítunk ki. Lásd ezzel kapcsolatban BENDA Gyula markáns állásfoglalását: *Kvantifikáció és történelem*, TSz, 1979/1, 105–108.

szerű leírását a történelemtudományban régóta, az 1970-es évek elejétől alkalmazzák, illetőleg vitatják.¹⁰ A számítógép előretörésével egyre több és érdekesebb témában használják azokat az új módszereket, amelyeket az új eszköz lehetővé tesz.¹¹ Az irodalomtörténeti kutatásokban is ki lehet használni az új lehetőségeket, és nemcsak a szoros értelemben vett filológia területén.¹² Az irodalmi élet kereteinek, összefüggéseinek leírásánál, az irodalmi produktumok (könyvek, nyomtatványok megjelenései) számbavételekor, statisztikai vizsgálatokkor¹³ vagy mint az én kutatásom esetében, az irodalmi intézmények történetének vizsgálatánál is hasznosítható a számítógép.

¹⁰ Az első komoly ilyen irányú tanácskozást 1972. október 25-én tartották a Neumann János Számítógéptudományi Társaság, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Agrártudományi Egyesület Agrártörténeti Szakosztálya szervezésében. A vita anyagát a Történelmi Szemle tette közzé *Számítógépek és történettudomány* címmel az évi számaiban: GRANASZTÓI György vitaindító előadása: 1–2. sz., 29–47, a hozzászólások: 3–4. sz., 526–565. A vita azóta is tart a számítógépek használatának szükségességéről és módjáról, de a legutóbbi időkben, a személyi számítógépek elterjedésével már egészen átalakult a helyzet. Az utóbbi időszakot tekintve már szinte minden szakfolyóiratban találhatunk számítógépes adatfeldolgozásra épülő tanulmányokat. Csak a példa kedvéért említek néhány kutatást, amely érinti az általam vizsgált korszakot. FÓNAGY Zoltán a 18. századi úrbérrendezés adatait dolgozta fel: *Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában: A nemesség a magyar társadalomtörténet-írásban*, Századok, 1999, 1141–1191; RÁCZ Lajos, *A Kárpát-medence éghajlattörténete a kora újkor idején (1490–1800): A környezettörténeti források feldolgozásának módszerei*, TSz, 1995, 489–507, illetve a kutatás további eredményeinek is figyelembevételével RÁCZ Lajos, *Magyarország éghajlattörténete a 16. századtól napjainkig*, MT, 1999, 1127–1139; POÓR János, *Országgyűlési résztvevők az országgyűlési naplók alapján 1796–1811/12 = A középkor szeretete: Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*, szerk. KLANICZAY Gábor, NAGY Balázs, Bp., 1998, 285–297; s a példasort még tovább lehetne folytatni. Bevezetés a számítógép sokféle felhasználási módjába: EVAN MAWDSLEY, THOMAS MUNCK, *Számítógép a történettudományban*, ford. TURI László, Bp., 1996. A könyv végén hasznos, sokirányú bibliográfia található, a magyar vonatkozású anyagot összeállította BENDA Gyula és HALMOS Károly, akiknek fontos tanácsaiért itt mondok köszönetet.

¹¹ A történészek körében folyamatosan napirenden volt a kérdés, hogy milyen formában és milyen módszerekkel lehet igénybe venni a számítógépek segítségét a történettudomány számára. A kvantitatív módszerek alkalmazásában és a különféle társadalomtörténeti adatbázisok létrehozásában az ELTE BTK Gazdaságtörténeti Tanszéke járt élen. Az adatbázisok építésének összehangolását, megszervezését a tanszék, valamint a Hajnal István Kör vállalta magára. A Hajnal István Kör periodikájában olvashatjuk a készülő vagy már kész adatbázisok lajstromát: *Társadalomtörténeti Hírlevél*, 1989/2, *Számítógépes történeti kutatások katalógusa*, bev. BENDA Gyula, 55–71.

¹² Az első tanulmány, amely a számítógép felhasználását irodalomtörténeti vizsgálat középpontjába helyezte, illetve alapjának tartotta: BORSA GEDEON, *Régi nyomtatványok betűtípusainak vizsgálata számítógéppel*, MT, 1971, 488–490. Borsa Gedeon elsősorban a betűk és betűtípusok nagy száma miatt tartotta szükségesnek a számítógép felhasználását.

¹³ Csak az általam ismert néhány példát idézem, amely a 17–18. századi könyvtérme egy-egy részének történeti szociológiai alapú és számítógéppel könnyen és gyorsan elvégezhető vizsgálatát tartalmazza. PÉTER Katalin a 17. század első évtizedeinek könyvtérmeit vizsgálta témák és felekezeti megoszlás szerint: *Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotában = Uő., Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., 1995, 77–97, táblázatok 239–243; KECSKEMÉTI Gábor a 17. századi halotti beszédek vett a szerzők és a címzetek társadalomtörténeti paramétereit is feltüntető lajstromba: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, Bp., 1998, 281–292; TÜSKÉS Gábor a 18. századi búcsújárásokkal kapcsolatban végzett az egyes személyek társadalmi státuszát vizsgáló kutatásokat: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*, Bp., 1993, 270–307.

Fel kell tennünk azt a hétköznapi, de nagyon fontos kérdést, hogy mire jó az adatbázis, mennyivel haladunk előbbre a kutatásban, ha bevonjuk munkánkba ezt az eszközt is? Erre a kérdésre a következő három válaszom van:

1. Az adatbázis jó arra, hogy együtt lássuk a nagy tömegben, amúgy „szétszórva” létező adatokat, és ezen „együttlátvány” alapján kérdéseket tehetünk fel. Az adatbázis lehetővé teszi olyan nagy mennyiségű adat kezelését, amelyet memóriánkban – legalábbis az enyémben biztos – nem tudnánk ilyen módon rögzíteni. A nagy adatmennyiség lehetőséget ad arra is, hogy több fény vetüljön a jobbra csak háttérben álló szereplőkre, s ne csak a kánon reflektorainak fókuszában álló néhány (húsz–huszonöt) alakot lássuk.¹⁴ Így talán jobban szemügyre vehetők azok az összefüggések, folyamatok, amelyek a korszak irodalmárait általában „érintették”, és megállapításainkat nem torzíttja el egy-két különös sors alapján kialakított véleményünk, vagy esetleg még jobban szemünkbe tűnnek bizonyos esetek, életutak, helyzetek közötti hasonlóságok.

2. Az adatbázisban szereplő személyek és események (majdani) nagy száma, főként mivel az adatokat elsősorban társadalomtörténeti vizsgálódás céljából gyűjtögetem, lehetővé ad átfogó történeti, irodalomszociológiai következtetések levonására, elsősorban azokra, amelyek az irodalom státuszára, társadalmi kommunikációs szerepére, reprezentatív vagy produktív voltára, illetve ennek változásaira utalnak.

3. Ha sikerül ügyesen és jól elkészíteni az adatbázist, lehetővé válik, hogy jobban lássuk az irodalmi életben részt vevő személyek közötti kapcsolatokat, hálózatok rendszerét. Az adatbázisban tárolt adatok vizsgálata alapján pillanatok alatt kiderülhet majd, hogy ki, mikor, kivel szerepelt egy intézményben (társaságban, folyóiratnál), illetve az adatbázis egyik továbbfejlesztett változata esetében az is, hogy ki kivel állt levelezésben.

Ezen három cél, illetve haszon megfogalmazása után tisztábban látható az is, hogy az adatbázis nem egy mindent megoldó csodaszó, hanem egy olyan segédeszköz, amely lehetővé ad arra, hogy bizonyos feltevésekhez vizsgálatokat rendeljünk, hogy azután azoknak eredményeit figyelembe véve kérdéseket tehetünk fel, amelyekre válaszolva megállapításokat teszünk a korszak irodalmi intézménytörténetére vonatkozólag. Például ha megnézzük az intézményekben részt vevő személyek vallási-felekezeti megoszlását, és azt összehasonlítjuk az országos átlaggal, akkor az adatbázis adatait megfigyelve jelentős különbséget vehetünk észre, mert az egyes intézményekben sokkal nagyobb mértékben lehetnek jelen a protestánsok, mint az a felekezetek közötti megoszlás országos átlagából következne. S ezen a ponton tehetők fel kérdéseink: miért nem tükrözik az ország népességének felekezeti megoszlási átlagát az irodalmi intézmények? Mi a magyarázata annak, hogy sokkal kiegyenlítettebb képet kapunk az országos átlagnál, annak ellenére, hogy ebben az időszakban uralkodik legkatolikusabb uralkodónk is? Van-e szerepe annak, hogy egy-egy intézményt milyen vallású személy vagy csoport vezet? (Például Mindenes Gyűjtemény, Uránia.) Ezek alapján van-e szerepe az intézményt ve-

¹⁴ Ma is sokan megsértődnének, ha a történetiség nevében kitörölnénk őket a jelenről rajzolt képről, meghagyván a legfontosabb 40–50 irodalmárt.

Az adatbázis-építés módszere és a nehézségek

A célok megfogalmazása után ébredtem rá arra, hogy a célok eléréséhez vezető út, a módszerek kérdése még nehezebb, mint a célok megfogalmazása. A megvalósítási tervben két fő nehézséggel kellett szembenézni. Az egyik az adatok összegyűjtésének nehéz volta, hiszen sok olyan adatról van szó, amelyek ma már nem lelhetők fel, legjobb esetben csak utalásokat találunk rájuk.¹⁵ Az adatok, az adatsorok hiányos volta, illetve a mintavétel mint statisztikai módszer, amely kiküszöbölheti bizonyos mértékben ezeket az akadályokat, már jóval korábban felmerültek történész barátaink körében. Ezen adatbázis esetében a történeti adatok azért okoznak súlyosabb problémát, mert nem előre körülhatárolt adatsoporról van szó. Ez az eljárás jelentősen különbözik a kvantitatív történettudomány módszereitől, ahol először egy viszonylag hézagmentes adatsorokból álló forrást kell megtalálni, illetve kiválasztani, s azután a már meglévő forrást kell a számítógépen feldolgozni. Amint a fentebbiekből is kiderült, de a következő részben még szembevetéssé válik, ezen adatbázis építése során nem egyetlen forrás vagy forráscsoport adatainak számítógépre rögzítéséről van szó, hanem olyan adategyűttes összeállításáról, amely sok, különálló forráson alapul. Az irodalmi intézménytörténeti adatbázis esetében először a kívánt kérdéseket kellett megfogalmaznom, kialakítani az adatstruktúrát, azután bízva a jó szerencsében, feltölteni azt. Igaz, ezt lehetővé tette az, hogy már a vizsgálat elején tudható volt, hogy az adatbázisban szereplők száma az első vizsgálati szakaszban nem lesz túl magas (500 fő alatti), s ezért lehetőség van a kategóriák időközbeni módosítására.

A másik fontos kérdésem volt, hogy milyen léptékűre tervezzem meg az adatbázis szerkezetét adó saját szempont- és kategóriarendszeremet. Hiszen a túl sok és túl részletes kategória nemcsak hogy nehezen tölthető fel adatokkal, de olyan aprólékos jellemzési rendszert ad, amelyben nem lesznek összevethető elemek. A túl átfogó és túl leegyszerűsített kategóriák viszont nem alkalmasak arra, hogy kellően plasztikus, árnyalt képet adjunk a vizsgált anyagról. Mindazonáltal ha bármiféle kollektív életrajzi vizsgálatot szeretnénk elvégezni, ahhoz szükséges, hogy meglegyenek azok a jellemzők, amelyek alapján el tudjuk különíteni az egyes csoportokat a vizsgált intézményekben, illetőleg a hozzájuk tartozó személyek között.¹⁶

¹⁵ A történeti adatokra alapuló vizsgálatoknak mindig hátrányuk a jelenbeliekkel szemben, hogy nem lehet új adatgyűjtést szervezni, azaz ellenőrizni az esetleges hibákat, torzulásokat. Másrészt a történeti adatokkal és elsősorban felmérésekkel kapcsolatban problémát jelenthet, hogy sok esetben nem lehet pontosan tudni, annak idején milyen módszerrel gyűjtötték és rögzítették az adatokat.

¹⁶ A kollektív életrajzzal kapcsolatban Richard E. BERINGER bevezető könyvét forgattam haszonnal: *Historical Analysis: Contemporary Approaches to Clio's Craft*, New York–Toronto, 1978, 203–220. Az elitre vonatkozó néhány kollektív életrajzi vizsgálat gyűjteménye: *A túlélő elitek és a társadalmi változás Európában*, szerk. KONTLER László, Bp., 1990.

E két szélsőség, a túl részletes és a túl leegyszerűsített kategóriák között kellett tehát megtalálni az utat úgy, hogy az egyes kategóriák egyazon nézőpontból rendezzék az adatokat. Mind az adatok gyűjtésében, mind a kategóriák meghatározásában jelentős fejlesztésekre van még szükség, de az út kiegyengetését megkezdtem az adatbázis 1.03-as verziójának kidolgozásával. A következő fejezetben az 1.01 verziót ismertetem, lábjegyzetekben kitérve azokra a helyekre, ahol az 1.03-as, készülő változatban sikerült továbbfejleszteni a szerkezetet.

Kategóriák-mezők az adatbázisban

Az adatbázis bonyolult szerkezetű rendszer, legjobb, ha erős egyszerűsítéssel egymáshoz kapcsolt táblázatokként képzeljük el. Egy-egy függőleges oszlop egy-egy kategória, tulajdonság (számítógépes neve mező), mint például születési dátum, halálozási dátum, vallás, társadalmi rang. A táblázat egyes sorai pedig az egyes személyekre, illetve eseményekre vonatkozó sorok.

NÉV	SZÜL	HAL	RANG	VALL
Batsányi János	1763	1845	2	kat
Bessenyei György	1747	1811	4	ref-kat
Csokonai V. Mihály	1773	1805	2	ref
Kazinczy Ferenc	1759	1831	4	ref

NÉV	TRS	DAT1	DAT2	LAKÓHELY
Batsányi János	Magyar Museum	1788	1793	Kassa
Bessenyei György	HMT	1779	1779	Bécs
Csokonai V. Mihály	Uránia	1794	1795	Debrecen
Kazinczy Ferenc	Magyar Museum	1788	1789	Kassa
Kazinczy Ferenc	Orpheus	1790	1790	Kassa

Ha egy személy több intézménynek is részese, akkor minden részvétele egy külön sor. (Ebből rendkívül sok felesleges adat adódna, s ezért bonyolultabb az adatbázis szerkezete, de erre itt nincs hely kitérni.) Ez a példa mutatja azt is, hogy az 1.01 verzió eseménycentrikusan arra az időpillanatra van kihegyezve, amikor valaki résztvevője lesz egy társaságnak, azaz ebben a pillanatban nézem meg vallását, életkorát, lakóhelyét. Az 1.03 változat ezt már úgy próbálja meghaladni, hogy párhuzamos, kronológiai adat-sorokba foglalom a személy életrajzi adatait, valamint az intézménytörténeti adatokat, s ezek után csak meg kell adni a számítógép számára a megfelelő időpillanatot, és az összetársítja az adott eseményt személyekkel, vagy megmutatja az adott személynek arra az időpillanatra érvényes jellemzőit, például az intézményekben való részvételét. Ez a szer-

kezet jóval több adatfeltárási és adatrögzítési munkát igényel, viszont megvan az az előnye, hogy az adatokat nemcsak az intézménybe lépésre mint eseményre összpontosítja, hanem képes történeti, időbeli módosulásait is bemutatni.

Az adatbázis mostani egyszerűbb és a majdani összetettebb struktúrája sem ad azonban választ olyan kérdésekre, amelyek a vizsgált anyag természetéből fakadnak. Az egyes intézmények modellezésekor különböző problémákkal kell szembenéznünk. A tudós társaságok esetében azzal, hogy javarészt egyáltalán nem tudtak megalakulni, többnyire az uralkodói jóváhagyás hiányában, ugyanakkor a kortársak számoltak ezekkel a képződményekkel; műveiket, egzisztenciájukat igyekeztek hozzájuk igazítani, néha ezek képviselőit léptek fel, írták alá leveleiket. Nem mondhatjuk tehát azt, hogy ezeket a társaságokat kihagyjuk a vizsgálatból, különösen akkor, amikor több esetben kész taglista is a rendelkezésünkre áll. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy az intézmény működését a társaság ülései jelentik, ezeken viszont nem mindig ugyanazok vettek részt. A Hazafiúi Magyar Társaság esetében például azon az ülésen, amelyről tudomásunk van, csak öten voltak jelen, a taglista viszont 13 személy nevét tartalmazza. Vajon ez a tizenhárom személy találkozott-e egyáltalán egymással egy közös ülésen? Hasonlóan nehéz a helyzet az Erdélyi Nyelvművelő Társasággal kapcsolatban is.¹⁷ Majd minden ülésen mások vettek részt, és sokan csak összesen egyszer voltak jelen a találkozókon. Voltak olyan tagjai is a társaságnak, például Révai, aki egyszer sem látogatott el Marosvásárhelyre. Meglehetősen körvonalazatlanul – minden bizonnyal a társaságszerveződés korai állapota miatt – működtek ezek az intézmények. Ilyen esetekben saját magamnak kellett határokat, szabályokat felállítanom, például az Erdélyi Nyelvművelő Társaság esetében csak azokat soroltam a tagok közé, akik legalább kétszer jelen voltak az üléseken.¹⁸ Az újságok esetében az jelent problémát, hogy sok cikk névtelenül vagy eddig nem feloldott álnéven jelent meg, s ezért a szerzőgárda, azaz az intézmény tagságának meghatározása nehéz feladat.

Az adatbázis első verziójában (1.01) elsősorban az intézményekben részt vevő személyekre és a hozzájuk kapcsolható, az intézménybe lépéskor érvényes adatsorokra koncentráltam. A személyekre (A/) és az intézményekben való részvételükre (B/) az alábbi kategóriák-mezők tartalmazzák az adatokat. A felsorolással nemcsak az adatbázis formális ismertetése a célom. Sokkal inkább az, hogy megmutassam, hogy az általunk sokszor használt fogalmak mennyire pontatlanná, bizonytalan körvonalúvá válnak, ha egy formálisabb kutatás számára akarjuk meghatározni őket. A kutatás első fázisa, úgy vélem, itt hozott komoly eredményeket (legalábbis számomra), amikor számot kellett vetnem néhány megszokott és könnyedén használt fogalom érvényességi körével.

A/

NÉV: az azonos nevű személyek esetében arab számokkal különböztettem meg őket: Kis János, Kis János 2.

¹⁷ Forrás: JANCsó Elemér, *Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság iratai*, Bukarest, 1955.

¹⁸ S még így is mennyire eltér ez a lista azoktól a személyektől, akik tevékenyen vettek részt a társaság munkájában.

NEMZ[etiség]: Ezen kategória értékei formailag egyszerűek ('ma', 'né', 'szlo', esetleg 'hung'), ugyanakkor annak eldöntése, hogy kinél melyik érték szerepeljen, nagyon nehéz. A hungarus-tudat felbomlása, a modern nemzettudat kialakulása közötti átmeneti időszakban a személyek nemzeti hovatartozását pontosan eldönteni bonyolult feladat. Ennek a kategóriának a pontosítását és valóban használhatóvá tételét a későbbiekben, a fontos alap kutatások eredményeit figyelembe véve lehet majd megtenni.¹⁹

VALL[ás]: Az egyes személyek felekezeti hovatartozását jelöli ez a kategória, s az előzővel ellentétben az ebbe a kategóriába tartozó adatok értékét az egyes személyekre vonatkozóan viszonylag könnyű elkülöníteni. Az értékek a szokásos rövidítések, 'kat, ev, ref, unit, gkat' lehetnek. Nagyon fontos, hogy ebben a vizsgálatban és az adatbázisban a felekezeti hovatartozás elsősorban az intézményhez – a vallási felekezet intézményeihez – kapcsolódást jelenti, s nem az eszmetörténeti, vallásfilozófiai helyzetet, álláspontot. Nemcsak azért nem vizsgáltam a személyes vallásosság lelki, eszmei mozzanatait, mert ezek felderítése sok ponton jelentős nehézségekbe ütközik (vajon mennyire lett, illetve nem lett vallásváltoztatása után Bessenyei hívő katolikus?), hanem azért is, mert vizsgálatom a felekezeti intézményeken keresztül megvalósuló kapcsolatrendszerekre kíván rákérdezni. Egy zsinati gyűlésen, egy egyházi ünnepen, a felekezeti iskolákban, de akár egy keresztlőn, néha temetésen az azonos felekezetűek találkoznak inkább, függetlenül attól, hogy ki milyen módon képzei el Isten létezését és e világban való megnyilvánulását.²⁰

RANG: E kategória a személyek társadalmi rangját jelöli az intézményhez csatlakozásuk időpontjában. Az életük során bekövetkezett rangváltozást segédkategória jelzi. E kategóriában az alábbi értékek szerepelhetnek: 1 = jobbágyi vagy azonosíthatatlan nem nemesi származás, 2 = tanítói, lelkészi, értelmiségi, iparos, városlakó, de nem polgári és nem nemesi származás, 3 = városi polgári származás, 4 = nemesi származás, 5 = főnemesi származás, 6 = hercegi származás.

SZÜL[etési] és HAL[álozási] adatok. Ezek pontosan meghatározható, de a legnehezebben kitölthető kategóriák. E két, fő életrajzi adatra azért van nagy szükség, mert ezek alapján lehet az életkorra kérdezni bizonyos időpillanatokban, s az életkori adatokra alapozva lehet generációs vizsgálatokat tenni. Bessenyei és Orczy vagy Barcsay és Orczy szoros baráti kapcsolatát sokszor szoktuk emlegetni, de nem mindig látjuk magunk előtt, hogy köztük 29, illetve Barcsay estében 24 év különbség van, s ez mindenképpen két különböző generációt jelöl, sőt ha szoros értelemben vesszük, akkor inkább két generációra vannak egymástól.

Az ISKOLA, illetve az EGYETEM kategóriája az iskolázás intézményeit kívánja megjelölni, első lépésként a helynevekkel mint értékekkel, de a helyneveken belül tovább-

¹⁹ A majdani, 1810-es, 1820-as évekkel, esetleg a későbbi időszakokkal kapcsolatos kutatások esetében nagyobb jelentősége lesz ennek a kategóriának, illetve a hozzá kapcsolható megfigyeléseknek.

²⁰ Az 1.03-as verzióban a felekezeteken belül betöltött fontosabb egyházi tisztségeket is feltüntettem. A vallásváltoztatást segédkategória jelzi majd.

bi jelölésekre, pontosításokra ad lehetőséget, hogy az adatbázis-kezelő program szöveges értékeket is tud kezelni bizonyos statisztikai, matematikai műveleteknél.²¹

2001. CV. évfolyam 1n2. szám

B/

Az adatok második nagy csoportját a társaságokra, illetve a személyeknek ezekben betöltött szerepére vonatkozó adatok képezik. Ide tartoznak a társaságok nevei (TRS: például Magyar Museum, Soproni Magyar Társaság, Hazafiúi Magyar Társaság = HMT), típusai (TIP: 1 = tudós társaság, 2 = folyóiratok, 3 = diáktársaság, 4 = könyvkiadó, 5 = iskolai tanári kar, 6 = hírlap, 7 = irodalmi kör, szalon), a két dátum (DAT1, DAT2), amelyek között a személy részt vett a társaság munkájában, és a funkció, amelyet az intézményben betöltött (FUNKC). Ebbe a csoportba tartozik még a fentiekben már említett ÉLETKORT vizsgáló kategória, illetve a lakóhelyet tartalmazó LAKÓHELY. Ez utóbbi két kategória, mint említettem, az intézménybe való belépés, a hozzá való csatlakozás időpontját veszi alapul.

Az adatbázis legnehezebben megalkotható és kitölthető kategóriái azok voltak, amelyek az egyes személyeknek a társadalomban betöltött pozícióját, foglalkozását írták le. Ezeken a kategóriákon gondolkodva tűnt szemembe, hogy mennyire sokszínű és megfoghatatlan sok más történeti korszak között a miénk is. Orczy főispáni működése, Tiszaszabályozási tevékenysége vajon hogyan hozható közös nevezőre Kazinczy tanfelügyelői munkájával vagy Rácz Sámuel orvosi hivatalával? S miként vethető ez össze Péczeli lelkészi állásával vagy Ráday Gedeonnal, aki jelentős birtokokkal rendelkező főnemes volt? Mi volt Aranka György, Rát Mátyás vagy Barcsay, Fazekas, Görög Demeter foglalkozása? S ezt a képet színesíti még az egyházi vagy világi iskolákban tanító papok csoportja. Ezen a területen még sokkal inkább figyelembe kellett vennem Margócsy István figyelmeztetését a kategóriák és az azokban szereplő értékek egységes voltát illetően. Nehéz volt megfelelő szerkezetet kitalálni. Végül Poór János segített ebben a kérdésben, itt mondok neki ezért köszönetet. Hármaskategóriát állítottam fel a foglalkozás tekintetében: az elsőbe (FOGL) az adott foglalkozás megnevezését írtam. Ez sok esetben megegyezett a betöltött tisztséggel, funkcióval: tanár, lelkész, főispán, pap-tanár, orvos stb. Ez a kategória maradhatott üres is, hiszen egy vidéki birtokos nemesnek nem kellett hogy valamiféle foglalkozása legyen, nem kellett közhivatalt, köztisztséget viselnie. A foglalkozáshoz kapcsolódó második kategóriában (FOGL E/V) azt jelöltem, hogy ez a foglalkozás az egyházi vagy a világi intézményrendszerhez kapcsolódott-e. Ennek a kategóriának az értékei tehát v = világi, ez leginkább az országos vagy megyei közigazgatási apparátust jelentette, vagy e = egyházi, s ekkor feltüntettem a felekezetet is, amelyhez a foglalkozás csatlakozott. (Ha nem katolikus volt, például 'e-ref'.) A harmadik kategória (FOGL EGZ) azt jelöli, hogy az adott foglalkozás meghatározó volt-e a személy egzisztenciája szempontjából vagy sem. Egy földbirtokosnak például nem kellett a foglalkozásához esetlegesen kapcsolódó jövedelmekre támaszkodni, sőt saját egzisz-

²¹ Az 1.03-as verzióban az iskolázások történetét már részletesebb és dátumokkal ellátott adatsorok rögzítik majd, azaz tervezem rögzíteni, hogy melyik iskolába, milyen időhatárok között járt valaki. Ennek alapján egy lépéssel könnyebben megállapítható lesz majd, hogy kik jártak azonos iskolába és milyen eltéréssel.

tenciája biztosítva volt attól függetlenül, hogy volt-e valamiféle foglalkozása. E kategória három értéket vehet fel ennek alapján: 1 = igen, meghatározó az egzisztencia szempontjából, azaz ebből él; -1 = nem, a foglalkozásnak nincs befolyása a megélhetési kérdésekre; s végül a harmadik érték a 0 = nem tudom eldönteni. Sok esetben ez utóbbi mentett meg. A fentiekből kiderült, hogy prekoncepcióm szerint ebben az időszakban csak az irodalmi alkotásból származó bevételből megélni nem lehetett. Még ha voltak is törekvések önálló irodalmi egzisztencia megteremtésére, például Csokonai vagy Révai esetében, ezek végül is kudarcot vallottak. A későbbi időszyakokra nézve feltehetően módosítani kell e szerkezetet, hiszen az 1830-as évektől már elképzelhető volt, hogy valaki az irodalomhoz kapcsolódó foglalkozással kereste kenyerét, mondjuk szerkesztőként, esetleg íróként. Ezekben az esetekben is meg kell majd állapítani, hogy ezek az „irodalmi” foglalkozások meghatározóak voltak-e az adott személy egzisztenciája szempontjából, például a földbirtokos Jósika Miklós esetében.

A foglalkozás leírása mellett a másik nagyon fontos és nehezen meghatározható kérdés az egyes szerzők írásbeli munkáinak értékelése, figyelembevétele. A publikációk száma, a korabeli irodalmi köznyilvánosságban való részvétel aránya kihagyhatatlanul fontos, amikor a korszakot, s ezen belül a korszak intézményeit próbáljuk adatsorokkal leírni. Nélkülözhetetlensége mellett viszont nagyon összetett e kategória, hiszen a korszakban az egyes, nyomtatásban is megjelent írárok súlya, értéke más volt, mint ma. Amikor egy-egy állásra pályáztak a kor irodalmárai – csakúgy, mint mi –, készítettek publikációs listákat. Révai *Candidati* című tagnévsorában is megjegyzi az egyes szerzők neve mellett a fontosabb publikációikat. Mindezekkel együtt is biztos, hogy más irodalmi rangot jelentett egy-egy könyv megjelenése. E szövegben nincs hely, s e tanulmánynak nem is lehet célja felmérni, bemutatni a publikált művek értékelésének történeti változásait. Most csak azokra a kérdésekre szorítkozom, amelyek az adatbázis szerkesztése és építése során megkerülhetetlenek. Biztosnak látszik az, hogy a publikációk számát figyelembe kell vennünk. Az is biztos, hogy a publikációk nyelve fontos kérdés. Tudjuk, hogy abban a kommunikációs helyzetben, amikor több nyelven is folyhat a kommunikáció, s bizonyos kommunikációs szempontok (például a külföldi tudósok is megérték, amit írunk) más-más nyelvet támogatnak, akkor a nyelv kiválasztása ideológiai döntés kell hogy legyen. Feltűnő, hogy a magyar nyelv ápolására, művelésére szerveződő lelkes társaságokban gyakran találunk olyan személyeket, akik nem is publikáltak soha magyarul, s számos könyvük mind latinul szólt a „közönséghez”.²² Olyanok is vannak, akik egyáltalán nem adtak közre nyomtatásban munkát, mégis előkelő hely illeti meg őket az egyes névsorokban. Legnehezebb kérdésnek pedig az tűnik, mit is nevezhetünk egyáltalán publikációnak, illetve pontosabban mit tekintünk egy egységnek a publikációk számbavétele során. Csak a különálló, könyvként megjelenő műveket? A folyóirat-cikkeket, a hírlapi tudósításokat? Hová soroljuk az olyan többszerzős műveket, mint a *Bessenyei György Társasága* című gyűjtemény? Hogyan viszonyul súlyban, elismertség-

²² Ilyen volt például az önálló könyvek tekintetében Horányi Elek vagy Cetto Benedek, Glosius Sámuel, Bolla Márton.

ben egymáshoz, mondjuk, Orczynek az említett gyűjteménybeli két írása és a *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől* versei, ha elsődlegesen nem esztétikai nézőpont vezet minket? S hogyan viszonyul ehhez a Magyar Museumban közölt két fordítása? De hogy az általam jobban ismert példáknál maradjak, Révai *Elegyes verseinek* terjedelme és műfaji változatossága körülbelül három-négyszer akkora, mint első verseskötetée. A példányszámok között még nagyobb az eltérés. Azt jelenti-e ez, hogy az 1787-es *Elegyes verseinek* háromszor akkora súlyt tulajdonítsunk? Vagy Rájnisnak a Ráttal vitatkozó *Megszerzése*, amely a *Magyar Helikonra vezérlő kalaúzhhoz* képest sokkal kisebb terjedelmű, de hangnemében sokkal harcosabb s végül is a prozódiai harc elindítója, mennyit nyomna a latban egy képzeletbeli irodalmi mérlegen? Mennyit a Sándor István kezdeményezte *Magyar Könyvesház* darabjai, kötetei? Vagy azok a könyvek, amelyek elsősorban a külföldi tudományos életben váltottak ki elismerést, s itthon esetleg nem is esett szó róluk? Mit kezdjünk az ekkoriban meginduló „hivatásos” szövegkiadásokkal: Révai Faludi, Orczy munkáit adta ki, Batsányi Ányost, Dugonics Gyöngyösit, Kultsár Mikest. Ezeket a könyveket kihez számítsuk? S akkor még fel sem vettem azt a kérdést, hogy a kéziratban terjedő, csak ebben a formában létező művekről mit mondjunk.

Elismerem, hogy magam sem tudok válaszolni eme sok kérdésre, s éppen ezért a megoldást a másik irányból hozom. Az adatbázis-építés pragmatikus oldala felől, azaz abból a szempontból, hogy kitölthetők legyenek a rubrikák. Az 1.01-es verzióban csak az önálló kötetes publikációk számát és nyelvét tüntettem fel az adott két kategóriában, például: PUBL[ikációk]: 6, PUBL[ikációk] NY[elve]: ma, né. Ez a megoldás átmeneti. Az 1.03-as verzióban már részletesebben dolgozom fel a publikációkra vonatkozó adatokat, az egyes művek dátumával, témájával, nyelvével, megjelenési idejével együtt, külön, csatolt táblázatba foglalva a publikációról szóló recenziókat, megemlékezéseket.

Amint a fentiekből kiderülhetett, egyelőre az adatbázis még messze nem érte el azt a fokot, hogy forrásként lehetne kezelni.²³ Sok adat megkeresése és az adatsorok ellenőrzése vár még rám. Az adatbázis mostani, 1.01-es verziójában 358 személyt, 11 intézményt tartok nyilván, mintegy 3500 adatot.

Néhány kérdés

A fentebbiekben bemutatott adatbázissal kapcsolatos kérdések és megállapítások visszafogott megfogalmazása is mutatja, hogy még óvatosnak kell lenni bármiféle kijelentés megtételekor. Az alábbiakban összefoglalt gondolataimat is csak mint kérdéseket, hipo-

²³ Az adatbázis, illetve adatbank egyik fontos feladata lehet, és jó, ha be is tölti ezt a feladatát, hogy megbízható forrásként szolgálhasson a kutatók számára. Az adatbank esetében ez azt jelenti, hogy az adatok pontosságát addig ellenőrizték, amíg a hibák száma az alacsony százaléku tűréshatár alá esik. Az adatbázis esetében nemcsak az adatok megbízhatóságának garantálása a fontos, hanem az adatbázis felépítését is nyilvánossá kell tenni, csakúgy, mint az elvégzett számítások módszereit is. Legjobb éppen ezért, ha az adatbázist is nyilvánossá, mindenki által hozzáférhetővé tesszük. Reményeim szerint az adatok kiegészítése és ellenőrzése után ez az intézménytörténeti adatbázissal is megtörténik.

téziseket vezetek az olvasó elé, amelyeket az idő előrehaladtával irodalomtörténet-írásunk elfogad vagy módosít.

Az adatbázis tervezése és készítése során erősödött meg bennem az a nézet, hogy valamilyen módszerrel le kellene képezni azt a kettős helyzetet, hogy a korszakban más művek voltak ismertek és fontosak, mint ahogy azt napjaink irodalmi kánonja tartja. Ha a sokat vitatott 1772-es dátumra gondolunk, akkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nemcsak Bessenyei híres tragédiája jelenik meg ekkor, de Mészáros Ignác *Kártigámja* és Gellert *Schwedische Gräfinjének* magyar fordítása Torday Sámuel tollából (*A svéciai Grófné G**né asszony élete*).²⁴ Olvasottság szempontjából az utóbbi művek együttesen, de a *Kártigám* külön is, felülmúlta a Bessenyei-darabot. S ez csak egy közismert példa, amelyet tovább szaporíthatnánk az adatbázisban szereplőkkel; például az összes (csak önálló kötetes) publikáció száma: 554, s ehhez képest jóval kevesebbet veszünk figyelembe a korszak tárgyalásánál. Mindig fontos a mennyiség, a mérték, az arány kérdése. Vajon hány szerzőnek mennyi műve alapján lehet árnyalt, pontos, plasztikus képet adni egy korszakról? Az adatbázis jelenlegi „taglétszáma” 358. Az összes személy nem vett részt egyenlő súllyal az irodalmi életben, de mégis az arányokat vizsgálva elgondolkodtató, hogy mekkora lehet az a szám, ami alapján már hitelesnek mondanám saját megállapításaimat a korszak irodalmi intézménytörténetére, s ezen keresztül irodalomtörténetére vonatkozólag.

A másik fontos gondolatfutam azon kérdés mentén halad, hogy vajon az egyes irodalomtörténeti korok, korszakok szerzői-biografikus alapon történő szemlélése és vizsgálata miként torzítja el látásunkat. Az anyag szerzői alapú felosztása és tárgyalásmódja, amely a szerkezetét képezi a korszak legutóbb megjelent összefoglaló monográfiájának is,²⁵ olyan prizmat helyez elénk, amelyen keresztül nézve a korszak egyes jellemzőit túl nagyoknak, másokat túl kicsinek látjuk. Orczy nevének hallatán mindannyiunknak a luxus apologetája, az 1770-es évek verselője jut eszünkbe, pedig 1787-ig csak kéziratban terjedtek versei, a *Bessenyei Györgynek (Pest 1772. Január 10.)* kivételével. Miért választották mégis őt a Hazafiúi Magyar Társaság elnöki székébe? A szerző alapú megközelítésben sokszor az életművek megszületésének pillanatára koncentrálnak, s nem azok ismertté válására, nyilvánosságra bocsátására. Ezért lesz az 1780-as évek jelentős szentimentális költője Ányos Pál, holott versei nagy számban nyomtatásban csak 1798-ban jelentek meg. Összes verséből (88) csak 14-et ismerhettek nyomtatásból, amikor Batsányinak Ányosról írt kritikája megjelent a Magyar Museumban. Ez a versek egyötödét sem adja. Ezzel a verskorpusszal vethették össze az olvasók Batsányi állítását. Horányinak Batsányit dicsérő szavait vajon milyen versek alapján fogadhatták el, ellenőrizhették a korabeli olvasók? Horányi kilenc művet említ Batsányival kapcsolatban a *Nova*

²⁴ Ez a regényfordítás nem illik be Torday Sámuel műveinek sorába. Mivel névtelenül jelent meg, ébredhetnek bennünk kételyek a szerzőséggel kapcsolatban. Jellemző egyébként, hogy Bessenyei nem ezt a Kolozsváron megjelent fordítást, hanem Sándor István fordítását idézi és kifogásolja *Holmijában*: BESSENYEI György, *A holmi*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Bp., 1983, 387.

²⁵ BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., 1994.

Memoriában, egyet közöl is.²⁶ Ugyanehhez a kérdéskörhöz tartozik, hogy Berzsenyi korai verskidolgozásai ugyan Csokonai debreceni éveinek végével esnek egybe, de a versek hatása sokkal későbbi, hiszen első ismeretük (Kazinczy, Kis 3 vers) 1803-ra, kinyomtatásuk 1813-ra datálódik. Ezen példák alapján fontos kérdésnek látszik számomra: vajon milyen mértékben és hol módosulna a korszak irodalomtörténetéről alkotott képünk, ha úgy próbálnánk megírni e történetet, ahogy a korszakban is ismerhették, azaz a megjelenések, a nyilvánosság elé lépések, a kommunikációban való részvétel, a példányszámok, a kéziratos terjesztések, a népszerűség alapján?

Ami kimaradt

Az adatbázis állandó fejlesztés alatt áll, s azt hiszem, ez az állapota megfelel a tudományos megismerés állandóan változó voltának. Vannak olyan nagy területek, amelyek nem maradhatnak ki a vizsgálatból, annak ellenére, hogy eddig nem tettem említést róluk. Az egyik ilyen nagy feladat a szabadkőművességre, illetve az intézmények és a bennük részt vevő személyek szabadkőműves mivoltára, kapcsolataira vonatkozó kutatás. A magyar társaságszerveződés meghatározó alapja a szabadkőműves mozgalom, ezért nem lehet azon területek közé sorolni, amelyeket fentebb már kizártam a kutatás látóteréből. Nem lehet viszont azt sem elvárni, hogy egy szabadkőműves adatbázist hozzunk létre. A kettő összeötvözéséből az a megoldás adódik, hogy az egyes személyek szabadkőműves mivoltát és a befogadó páholyt fogom jelezni az adatbázis 1.03-as változatában.

Zárásul

Hátra maradt még az, hogy valamiféleképpen elhelyezzem az irodalmi intézménytörténeti adatbázist és a hozzá kapcsolódó vizsgálódásokat a korszakra vonatkozó irodalomtörténeti kutatásban. Az adatbázis, mint már fentebb írtam, elsősorban segédeszköz, egy későbbi kidolgozása során forrás értékű segédeszköz ahhoz, hogy néhány hipotézisünket ellenőrizni tudjuk a korszak intézménytörténetére vonatkozó adatsorokon. Ezek a kérdések az irodalmat elsősorban társadalomtörténeti szempontból faggatják, s nem kérdeznak rá az egyes szövegek, művek, alkotások hermeneutikai vagy más értelmezői eljárásokkal megkonstruálható értelmére. Ilyen szempontból messzebb állnak az irodalomnak és az irodalomtudománynak attól a részétől, amely elsősorban értelmezői eljárásokkal írja le tárgyát, amely a művek befogadástörténetének leírásában, értelmezésében, értékelésében érdekelt.

Az irodalmi intézménytörténeti adatbázis és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok az olyan társadalomtörténeti szempontú megközelítésekhez tartoznak, mint amilyenek például az irodalomszociológiai kutatások, a tudás-, az olvasásszociológiai, a kultusztörténeti vizs-

²⁶ HORÁNYI Elek, *Nova Memoria*..., I, Pest, 1792, 318–325.

gálatok és sok hasonló kutatási terület és irány, amely az irodalom vizsgálatakor annak nem elsődlegesen a személyek közötti,²⁷ hanem a társadalmi kommunikációban betöltött szerepét vizsgálja.

Véleményem szerint ezen két különböző irányú megközelítési mód szétválasztásának hangsúlyozása azért fontos, mert ha pontosabban látjuk egyes elemzéseink, munkáink érkezési, közeledési irányát, pontosabban tudjuk megfogalmazni céljainkat, azaz, hogy mi a tétje az előttünk álló feladat, vizsgálat elvégzésének, s megállapításaink nem tévednek át egyik nézőpontból a másikba. Az adatbázis felépítése és használata közelebb vihet minket ahhoz, hogy jobban megismerjük azt a viszonyrendszert, amelyben az irodalmi intézmények egységes rendszerré válva megpróbálták az irodalom és az „irodalmár” rangját, a társadalmi kommunikációban betöltött szerepét és ezen keresztül társadalmi és hatalmi pozícióit meghatározni.

²⁷ A személyek közötti kommunikáció vizsgálatához tartozik természetesen a múltban megírt mű konstruált megszólalója és a mai befogadó közötti viszony is.